

Návrat Krista Dušana Krista Mitanu

FILIP PACALAJ

Dušan Mitana vstúpil do povedomia slovenskej literatúry otvoreným listom debutujúcim *Osamelým bežcom*, v ktorom sa zastal ich poézie pred vtedajšou veľmi jednostrannou, a preto aj obmedzenou kritikou. Jeho prvé poviedky majú isté spoločné črty s prvými poviedkami Dušana Dušeka. Mitana ale nikdy nebol členom nejakého literárneho zoskupenia. Formoval sa teda ako solitér, ba čo viac, vyslúžil si povest' enfant terrible slovenskej literatúry.

Skúsme si uviesť základné črty jeho tvorby, ktoré nám vyplynuli z čítania jeho textov a zo záverov štúdie Kristíny Krnovej. „Sloboda tvorby je erbovým znakom Mitanovej pôvodnej koncepcie umenia“ (KRNŮVÁ 1995: 5). Mitana je nonkomformista so všetkým, čo to obnáša. Či už ide o výber tém, medzi ktorými má dôležité miesto erotika, často až šokujúca, aká sa vyskytla v poviedke „V električke“. Svojsky spracované existenciálne témy (napríklad v poviedkach „Psie dni“, „Muškáty“, „Na prahu“) sú tiež prejavom tejto slobody. V Mitanových textoch sa kladie dôraz na emotívne účinky textu, jeho schopnosť vyvolať istú vnútornú atmosféru. V žiadnom prípade nejde o nejaký intelektuálny pohľad na vec zvonka. Autor vždy na začiatku vtiahne čitateľa do príbehu, textu, princípov svojho uvažovania a na konci ho „nepustí“. To sa ale už dotýkam ďalšej významnej črty v jeho tvorbe, ktorou je neukončenosť, nejednoznačnosť a tajomnosť (TAMŽE: 5). Práve neuzavretosť jeho textov prekážala niektorým jeho čitateľom. Krnová hovorí aj o prejavoch gnozeologickej skepsy, keď akceptuje ambivalentnosť poznania, teda fakt, že na interakcii subjektu a skutočnosti sa rovnako zúčastňuje racionálne aj iracionálne (TAMŽE: 10). Z toho potom vyplýva aj fakt, že jeho poviedky možno „interpretovať, nedajú sa však dešifrovať absolútne“ (TAMŽE: 11). Pri čítaní Mitanu si nepríde na svoje čitateľ bažiaci po tvrdeniach a faktoch. Aby sme sa dotkli aj vzťahu autor – text – príjemca, povedzme, že autor sa s textom hrá tým, že ho píše, a tým dáva priestor čitateľovi obnoviť si zážitok z hry pri jeho čítaní. Texty nesmerujú k nejakému konkrétnemu cieľu. Ich cieľom sa stáva práve akt smerovania. Tento charakter svojej tvorby Mitana predpovedal už v liste *Osamelým bežcom* slovami: „Vyrázili ste, pred Vami je dlhá cesta, dobre si zašľapete, možno všetci nedorazíte do cieľa, možno, že žiadny nedorazíte do cieľa, ale také isté sú i Vaše šance, pretože každé stretnutie sa začína nula – nula. A okrem toho, stojí to za to aj pre samotný akt behu“ (MITANA 1965: 45). Ešte povedzme, že podľa Krnovej Mitana vo svojich textoch využíva typ protagonistu, za psychosociálnym profilom ktorého tušíme samotného autora (KRNŮVÁ 1995: 5). Nejde ale o texty-spovede, pretože autora v

nich naozaj len tušíme; pomocou rôznych mystifikácií sa totiž neprestajne hrá s čitateľom na skrývačku.

V predvečer nového milénia, v roku 1999, trochu rozbúrila vody slovenskej literatúry knižka s príznačným názvom *Návrat Krista*. Ako jej autor bol uvedený Dušan Krist Mitana. Až po jej letmom preštudovaní čitateľ zistí, že autor nemá na mysli svoj návrat niekam, ale návrat Krista ako historickej postavy na zem, ako o tom hovorí Biblia. Už dlhšie bol známy fakt Mitanovej konverzie na kresťanskú vieru. Naskytla sa teda otázka: „zradil“ tento nekonvenčný autor svoje predchádzajúce literárne smerovanie a dal sa na písanie konvenčnej náboženskej literatúry? (V zmysle jeho výroku o tom, že nekonvenčnosť sa stala konvenciou...) Odpoveďou je jasné nie. Naopak – práve náboženská tematika poskytuje Mitanovi najširšie pole na rozvinutie tvorivých postupov.

Pri čítaní postmoderného textu býva jedným zo základných problémov stanovenie vzťahu medzi faktom a fikciou v danom diele. Téma náboženstva nás ale v tomto smere dostáva do nemalých problémov. Každé náboženstvo či svetonáhľad (od pentekostálneho protestantizmu až po vedecký ateizmus) totiž stojí na viere. Na odlíšenie faktu a fikcie je potrebná referencia k objektívnemu, resp. vedeckému poznaniu. Poznanie má však svoje hranice. A viera, definovaná ako presvedčenie o nepoznateľných veciach, pomenúva práve to, na čo poznanie nestačí. V rámci poznateľného sú teda hranice medzi faktom a fikciou jasne badateľné, zatiaľ čo v nepoznateľnom sa stierajú. Tým pádom sa o fakte a fikcii pri tvrdeniach o nepoznateľnom, transcendentálnom, hovoriť nedá.

Povedzme teda niekoľko faktov o fikcii *Návrat Krista*. Kniha má dva podtituly. „Fantasticko-faktografický pararomán s vesmírnou zápletkou“ je prvý z nich. Tradične mitanovsky nejasne vymedzuje text žánrovo. Druhým je priblíženie témy a kompozície textu „Dejiny spásy v 10 častiach s prológom a epilógom“. Pararomán sa otvára mottom, ktorým je eschatologická pasáž z Druhého listu apoštola Petra (2 Pt 3–9). Samotný text je vystavaný ako literárna koláž. Citácia, niekedy pozmenená a nepresná (presnejšie kvázicitát), nasleduje citáciu, často bez autorovho vstupu, komentára. Za jednotlivými kapitolami nájdeme poznámky pod čiarou, ktoré však zvyknú byť rovnako komplikované ako samotný text.

Mitana sa ako správny postmodernista bráni akejkoľvek klasifikácii. Nie je to len otázkou žánrovej klasifikácie textu (niektorí literárni vedci totiž považujú označenie „pararomán“ za nedostatočné). *Návrat Krista* totiž podnietil úvahy, o aký druh textu vôbec ide. Ako náboženská literatúra určite neobstojí, lebo nie je vystavaný na jednej pravde, ale na symfónii najrôznejších pohľadov, názorov a „právď“. Za pararománom by sme mohli vidieť neúspešný pokus o literatúru faktu zameranú na rozličné náboženské prúdy. Chýba tu však jednotiaci prvok

nestranného rozprávača, ktorý by sa snažil objektívne zhodnotiť fakty. Jeho prijatie ako umeleckej literatúry sa stretlo s odporom niekoľkých recenzentov, pravdepodobne preto, lebo míľovým krokom prekračuje hranice súčasnej estetickej normy a navyše neobsahuje príbeh ako nutnú súčasť románu v jeho tradičnom chápaní. Z vlastnej skúsenosti ale môžem potvrdiť, že daný text je schopný na čitateľa esteticky pôsobiť. Predpokladom jeho akceptovania a estetickej pôsobivosti je však dobrá informovanosť čitateľa o najrozličnejších náboženských prúdoch a zároveň schopnosť zachovať si od všetkého istý odstup.

Za rozprávačom románu tušíme samotného autora. Jeho funkcia je netradičná v tom, že nekomentuje príbeh, ale skladá primárne texty do výsledného. Trojčlenka autor – text – čitateľ je tu zdvojená, pretože autor je zároveň čitateľom primárnych textov. Texty necháva konfrontovať sa navzájom a v približne rovnakej miere ich konfrontuje so svojím názorom. Svoju pozíciu si ale stráži, zahaľuje ju rúskom tajomstva a komplexne svoj náhľad nikde nerozpracúva. Svoju úlohu tu zohráva aj postupné dávkovanie irónie, čo vo väčšine prípadov znemožňuje odhaliť autorov zámer. Ostáva teda verný svojmu erbóvemu znaku – slobode tvorby. Čitateľovi nenecháva priestor na to, aby si svojho autora niekam zaradil, „zaškatuľkoval“. Jediná kategória, ktorá mu pristane, je kategória problematických a večne nespokojných autorov.

Atmosféra pararománu *Návrat Krista* sa nesie v znamení hľadania. Mítana sa svojím prístupom pohybuje od kopírovania myšlienkových pochodov autorov primárnych textov až po ich ironickú reflexiu. Nech číta akýkoľvek text, snaží sa s ním viesť dialóg, teda odpútať sa od svojho a pochopiť spôsob, akým rozmýšľa ten druhý. Ak v texte nachádza logiku a myšlienkovú celistvosť, autor je ochotný priznať, že ide o pohľad na tú istú pravdu z druhej strany. Akonáhle ale odhalí, že text protirečí sám sebe alebo zdravému rozumu, že sú to nejaké „sektárske bludy“, neváha a bez milosti ich ironizuje. (Ide napríklad o tajné učenie Thule, vodcov typu Sai Baba.)

Poznámka k druhému podtitulu „Dejiny spásy v desiatich častiach s prológom a epilógom“ (teda dokopy 12 častí): dejiny sú nutne príbehom, *Návrat Krista* ale žiaden príbeh neobsahuje. Dejiny spásy sú aj obsahom Biblie. Tá je tiež ako celok veľmi rôznorodá a základný príbeh treba vyabstrahovať. Dejiny spásy v Biblii sú príbehom vymedzeným tromi hlavnými bodmi: sú to stvorenie sveta, Ježišova spásonosná obeť a Ježišov návrat, teda koniec sveta. Odhliadnutím od príbehu dostaneme tri základné stavy: ideálny stav stvorenia na začiatku (blízkosť Boha a človeka), stav konfrontácie názorov (oddelenie človeka od Boha, v rámci ktorého sa Boh snaží priblížiť k človeku – Ježišov prvý príchod) a na konci opäť ideálny stav (návrat k počiatočnému stavu po Kristovom druhom príchode).

Tento istý model nájdeme aj v texte pararománu. Prológ a epilóg sú časti, v ktorých nenájdeme iróniu. Jedna je predpoveďou a druhá správou o posledných veciach, konci sveta.

Predslov je prorocťvom o tom, čo má prísť. Vyslovuje ho Boh ústami proroka. Mítana si tu požičiava texty od súčasných prorokov pentekostálnych cirkví. Doslov je správou o konci sveta. Do očí tu bije použitie minulého času, to sa v textoch o konci sveta bežne nevyskytuje. Autor neuvádza nijaký zdroj, z ktorého by odpísal dané slová (tak ako to bolo pri predslove), teda predpokladáme, že je to jeho autentická reč. Mítana je ale človek žijúci v čase a náš čas ešte nedospel ku koncu sveta, takže sa rozprávač opäť štylizuje do pozície entity existujúcej mimo časopriestoru, čiže Boha. Rozpráva teda z pozície Božieho posla, proroka.

V desiatich kapitolách medzi predslovom a doslovom sa nachádza spomínaná ironická koláž, v ktorej sa objavia tmavšie aj svetlejšie miesta, od názorov okultných spoločností, na učení ktorých stála nacistická ideológia, cez najrôznejšie modifikácie spasiteľských a samospasiteľských teórií až po vysvetľovanie niektorých princípov „pravej kresťanskej náuky“. Markantný je tu rozpor medzi kresťanstvom, reprezentovaným opakovanou frázou „Biblia má vždy pravdu“, a hnutím New Age, zobrazovaným ako najväčší nepriateľ kresťanského svetonáhľadu.

V biblických aj Mitanových dejinách spásy sa teda klenie krivka od ideálneho včerajška cez chaotický dnešok k zajtrajšku, ktorý bude ideálny pre tých jedincov, ktorí sa dokážu orientovať v súčasnom chaose.

Mítana by ale nebol Mitanom, keby sa zriekol svojej hravosti len preto, že rieši závažnú tému. Nedá mi nespomenúť hru s kresťanskými symbolmi, keď hovorí: „Kde inde ako v maštali sa mohol narodiť Baránok Boží? Kto iný sa mohol dozvedieť najskôr o jeho narodení ako pastieri oviec? [...] Slovo Betlehem znamená v hebrejčine ‚dom chleba‘ [...], preto sa Ježiš – Chlieb Života – nemohol narodiť inde ako v Betleheme (MITANA 1999). Túto pasáž autor mimovoľne rozvinie o nejakých dvesto strán neskôr v kapitole o Sai Babovi, samozvanom spasiteľovi. Ten totiž tvrdil, že on je novým vtelením Božieho baránka, a ako nezvratný dôkaz ponúkol súvislosť medzi svojím menom Baba a zvukom, ktorý vydávajú barany (v angličtine ‚baa baa‘).

Ak by Mítana na spracovanie zhromaždeného materiálu použil popularizačnú metódu s jej jednoznačnosťou, ak by vysvetľoval a ponúkal rozlíšenie „pravdy“ a „nepravdy“, mohol sa zaradiť k špičke v náboženskej literatúre. On však namiesto jednoznačného postoja ponúka zamyslenie sa, namiesto tvrdení ponúka atmosféru hľadania. Z pararománu je cítiť autorovo vedomie svojej pozície, ktorú ale nechce celkom prezradiť. Dušan Mítana tak ostáva verný sám sebe ako v nábožensko-hodnotovom, tak aj v umeleckom smere. V zmysle jeho výroku: „Musíme prijať Krista za svojho osobného spasiteľa, a ak budeme pokorní, možno nám pomôžu aj mimozemšťania“ (PASTIRČÁK 1999: 8).

PRAMENE

MITANA, Dušan. *Návrat Krista*. Levice: Bagala - L.C.A., 1999

LITERATÚRA

KRNOVÁ, Kristína. *Prozaike Dušan Mitana*. Bratislava: Metodické centrum mesta Bratislavy, 1995

MITANA, Dušan. „Otvorený list osamelým bežcom“. *Mladá tvorba* 1965, č. 4, s. 45

PASTIRČÁK, Daniel. „Hra na hľadanie strateného autora“. *SME* 1999, 8. 12., s. 8

RESUMÉ

Dušan Mitana je jedným z najvýznamnejších spisovateľov slovenskej postmodernity. Príspevok sa zameriava na jeho román *Návrat Krista*, ktorý autor označil ako „pararomán“. Styčné body s jeho predchádzajúcou tvorbou má predovšetkým v ironickom a hravom prístupe k textu, hmlistej atmosfére a ignorovaní príbehu. Keďže ide o román, ktorého hlavnou témou je náboženstvo, príspevok hľadá rozdiely medzi náboženskou literatúrou a umeleckou literatúrou s náboženskou tematikou. Zároveň sa dotýka problému faktu a fikcie v otázkach, ktoré prekračujú hranice poznateľného sveta.

SUMMARY

Dušan Mitana is considered one of the most important Slovak postmodern writers; the paper focuses on his novel *Návrat Krista* (The Return of Christ), classified by the author himself as a “paranovel”. While searching for its relations with Mitana’s previous works we may observe a few common points in the author’s ironic and playful attitude, hazy atmosphere of the fictional world and a disintegration of the plot. Since the novel is based on a religious theme, the aim of the presented inquiry also is to reveal the difference between religious literature and artistic writing about religious topics; it becomes obvious that the rationalist distinction between factual and fictional phenomena appears different when observed from the point of view of faith.